

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Андрухів О.І.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.3.4>ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Неповнолітні є найбільш вразливою категорією населення, яка не здатна самотійно себе захистити у воєнний час. Гарантування їхніх прав в умовах воєнного стану – надзвичайно складне комплексне завдання, що потребує узгоджених зусиль державних інституцій, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Сучасні збройні конфлікти завдають колосальної шкоди дітям у всьому світі. Лише впродовж 2024 р., за словами уповноваженого Верховної Ради із прав людини Д. Лубінця, зафіксовано збільшення рівня насильства щодо дітей, кількість випадків убивств і каліцтв дітей в умовах воєн зросла на 35% [11]. Власне, повномасштабне вторгнення росії й активні воєнні, що тривають з лютого 2022 р. призвели до численних жертв і каліцтв серед неповнолітніх. Такі, тільки на кінець 2024 р. задокументовано загибель щонайменше 669 дітей і поранення 1883 дітей [11]. Важливо, що ці дані не є остаточними, адже тільки впродовж першого півріччя 2025 р. жертвами російських ракетних обстрілів стали декілька десятків дітей. Окрім того, атаки російських військ призвели до руйнування сотень об'єктів цивільної інфраструктури, зокрема, понад 4100 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 394 з них зруйновано повністю [1]. Загалом діти в умовах війни стикаються з порушеннями всіх фундаментальних прав – на життя, сім'ю, здоров'я, освіту, розвиток, турботу і захист [6].

Світовий досвід останніх десятиліть привів до створення спеціальних правових норм і механізмів захисту дітей під час збройних конфліктів, однак їх ефективне впровадження досі є викликом у багатьох країнах, зокрема й в Україні [6]. Саме тому, актуальним з наукової точки зору є аналіз того, які інституційні гаран-

тії дозволяють реалізувати права неповнолітніх в умовах воєнного стану, з урахуванням національного досвіду України та міжнародної практики останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні наукові й нормативні напрацювання демонструють зростаючу увагу до проблеми захисту дітей в умовах воєнних дій. У працях вітчизняних авторів, зокрема О. Корнієнко та О. Войнаровська та у звітах міжнародних організацій (ООН, ЮНІСЕФ, Міжнародний кримінальний суд) наголошується на посиленні загроз для неповнолітніх, серед яких депортація, насильство, обмеження доступу до освіти та охорони здоров'я. Значну роль відіграють міжнародно-правові акти – Конвенція про права дитини, Факультативні протоколи до неї, Декларація про безпеку шкіл, а також спеціальні постанови уряду України, спрямовані на захист прав дітей у період воєнного стану. Дослідження підтверджують необхідність посилення інституційних гарантій та створення ефективної системи взаємодії державних і міжнародних структур для реального забезпечення прав дитини.

Постановка завдання. Метою статті є всебічний аналіз інституційних механізмів забезпечення прав неповнолітніх в умовах воєнного стану та визначення ключових напрямів реалізації цих прав (освіта, охорона здоров'я, безпека, правосуддя, соціальний захист тощо) на основі національного та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. В межах міжнародного права існує розгалужена система правових гарантій захисту прав дитини під час збройних конфліктів. Основоположним документом є Конвенція ООН про права дитини (1989), яку Україна ратифікувала у 1991 р. [9]. Окрім неї, діють два Факультативні протоколи до Конвенції – щодо участі дітей у збройних

конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2005 р.) [23] та щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і порнографії (2000 р.) [22].

Згідно з принципом розмежування в міжнародному гуманітарному праві, сторони конфлікту повинні відрізняти цивільних осіб від комбатантів і не атакувати цивільне населення; школи та медичні заклади є цивільними об'єктами і не повинні ставати мішенню нападів. Зокрема, ст. 77 Додаткового протоколу до Женевської конвенції 1949 р. передбачає, що діти підлягають особливому піклуванню і захисту від будь-яких форм непристойного посягання, а сторонам конфлікту належить надавати дітям необхідну допомогу [26]. Також Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.) відносить до воєнних злочинів, зокрема, примусове переміщення дітей та їх вербування у збройні сили, встановлюючи можливість покарання за такі дії на міжнародному рівні [18].

Національне законодавство України також містить норми, що покликані гарантувати права дітей в умовах надзвичайної ситуації та війни. Базовим в цьому контексті є Закон України «Про охорону дитинства», до якого у 2018 році була введена ст. 30 щодо захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів [16]. Ця стаття визначає дитину, постраждалу від війни, як таку, що отримала поранення, каліцтво, контузію або зазнала фізичного, сексуального чи психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України чи залучалася до воєнізованих формувань [16]. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для захисту таких дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із сім'єю – зокрема, здійснювати їх розшук, звільнення з полону та повернення незаконно вивезених за кордон дітей [6]. У 2025 році ці норми були посилені шляхом прийняття закону №4440-IX, що спростив процедуру надання офіційного статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій – тепер статус надається органами опіки і піклування на місцях за місцем виявлення чи звернення дитини, за процедурою, визначеною Кабінетом Міністрів [14]. Це рішення покликане прискорити і полегшити доступ постраждалих дітей до державної допомоги і реабілітації.

Також, з початком повномасштабного вторгнення Україна активізувала інституційні механізми захисту дітей. Зокрема, 17 березня 2022 р. Кабінет Міністрів утворив Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умо-

вах воєнного стану, до складу якого увійшли всі залучені міністерства, відомства, а також представники міжнародних організацій [17]. Головне завдання штабу – моніторинг становища дітей у зоні бойових дій та евакуйованих, а також розробка алгоритмів дій для органів влади на основі зібраної інформації [17]. Зокрема, штаб розробив єдині процедури евакуації дітей із небезпечних територій, їх розміщення і забезпечення опіки, що значно підвищило оперативність реакції держави у кризових ситуаціях [10, с. 34].

Також, вжито й певних практичних заходів – запрацювала загальнонаціональна програма «Дитина не сама», ініційована Офісом Президента спільно з UNICEF та Мінсоцполітики [12]. Спершу програма функціонувала як чат-бот за допомогою якого будь-хто може повідомити про дитину, що залишилася без опіки або потребує допомоги, знайти інформацію про тимчасовий притулок для дитини чи навіть подати заявку на прийом дитини у свою сім'ю. Згодом, було запущено веб-портал програми, де відображалися всі необхідні матеріали та інструкції, а також запущено цілодобові гарячі лінії – Офісу Омбудсмена, Національної поліції, Офісу Генпрокурора та Національного інформаційного бюро – для повідомлень про зниклих або постраждалих дітей [3]. Отже, вже в перші тижні війни була налагоджена комплексна система збору інформації і реагування на випадки, коли дитина опиняється в небезпеці чи без догляду.

Одним з перших кроків стали й зміни в законодавстві, спрямовані на покращення опіки над дітьми-сиротами в умовах війни. Зокрема 22 березня 2022 р. було спрощено процедуру тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування: дозволено оперативно передавати їх до дитячих будинків сімейного типу або в прийомні сім'ї (не перевищуючи граничну кількість дітей у таких сім'ях) без зайвих бюрократичних зволікань [13].

Україна також долучилася до важливих міжнародних ініціатив, що зміцнюють правові гарантії неповнолітніх. Так, 2019 р. наша держава приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) [2], взявши на себе зобов'язання захищати освітні заклади під час конфліктів. Уряд затвердив план реалізації Декларації (серпень 2021 р.), який передбачав забезпечення безперервності навчання, моніторинг нападів на заклади освіти, захист шкіл від атак та їх відновлення у разі пошкодження

[15]. Ці принципи стали в пригоді з початком повномасштабної війни, допомагаючи спрямувати освітню політику на збереження доступу до навчання навіть під ударами ворога.

Отже, вже з перших днів війни в Україні сформовано нормативно-інституційну основу для захисту прав дітей: міжнародні договори діють у національному праві, оновлено внутрішні закони, створено координаційні органи, цифрові сервіси та спрощено процедурні вимоги. Ця база стала фундаментом для реалізації конкретних заходів за основними напрямками – в освіті, охороні здоров'я, безпеці, правосудді та соціальному забезпеченні дітей.

Якщо характеризувати кожен зі згаданих напрямів й зокрема порушення прав освіти то окрім прямих втрат у вигляді руйнування закладів освіти, держава вимушено перейшла до дистанційних та змішаних форм навчання. Також війна призвела до прогалин. Більш того, мільйони українських дітей стали переселенцями: станом на 2024 р. близько 3,7 млн залишили свої домівки і переміщені всередині країни, а ще 6,8 млн виїхали за кордон [8]. Серед тих, хто опинився за межами України, приблизно половина дітей шкільного віку не інтегровані в національні освітні системи країн перебування (через мовні бар'єри, труднощі із зарахуванням тощо).

Міжнародні стандарти наголошують, що освіта має тривати навіть під час війни. Україна, будучи учасницею Декларації про безпеку шкіл, дотримується зобов'язання захищати освітній процес й попри всі труднощі, українським дітям продовжують гарантувати право на освіту – у класі, онлайн чи в укритті – адже від цього залежить, чи матиме покоління воєнного часу шанс на повноцінний розвиток.

Якщо говорити про забезпечення права на охорону здоров'я та психологічну підтримку, то знову ж таки, станом на початок 2025 р. пошкоджено або знищено понад 780 закладів охорони здоров'я, в тому числі дитячі лікарні, пологові будинки та амбулаторії [28]. Доступ дітей до медичних послуг ускладнений також через проблеми логістики і безпеки. В районах поблизу лінії фронту багато сімей місяцями жили без педіатричної допомоги, а планові щеплення або лікування хронічних захворювань відкладалися. Війна спричинила й зростання загроз здоров'ю, непрямих але серйозних: зокрема, масштабне мінне забруднення території України.

Окремим критичним аспектом є психічне здоров'я підростаючого покоління. Війна – джерело глибокої психологічної травми для ді-

тей будь-якого віку. За даними опитування, проведеного UNICEF наприкінці третього року війни, кожна третя дитина в Україні відчуває настільки сильний сум і безнадію, що це заважає їй жити звичайним життям, а кожна п'ята дитина втратила близького родича чи друга через війну [28].

У відповідь на порушення системи охорони здоров'я та психологічного тиску, в країні розгорнуто масштабні програми. По всій країні, особливо в прифронтових та деокупованих регіонах, діють мобільні психологічні бригади. Такі бригади, до складу яких входять дитячі психологи, соціальні працівники, волонтери, виїжджають на місця одразу після обстрілів або інших травматичних подій, щоб надати дітям і батькам першу психологічну допомогу. Паралельно запроваджено практику патронажних візитів: медичні сестри та соціальні працівники відвідують сім'ї з малюками у зоні бойових дій чи на звільнених територіях, слідкують за станом дітей, виявляють ознаки психологічних або вікових проблем та навчають батьків, як підтримати дитину [12]. Такі превентивні заходи є надзвичайно важливими, адже раннє виявлення і корекція психологічних травм у дітей значно підвищує шанси на їхнє подальше нормальне життя.

Уряд України декларує, що всі поранені від війни діти отримують пріоритетну медичну допомогу, включно з високотехнологічними операціями та протезуванням (при підтримці іноземних клінік, якщо необхідно). Важливим кроком стало ухвалення у 2023 р. закону про спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги, який гарантує кожній дитині право на безкоштовну правову консультацію та захист своїх інтересів, зокрема в питаннях отримання медичних і соціальних послуг [21]. Це особливо актуально для вразливих категорій – дітей-сиріт, дітей з інвалідністю, дітей, які постраждали від насильства чи торгівлі людьми.

Попри те, що спеціальні державні пільги для дітей, постраждалих від війни, поки що прямо не прописані (статус «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій» наразі не передбачає окремих виплат чи компенсацій) [4], держава і партнери надають їм підтримку через загальні програми охорони здоров'я та соціальної допомоги. Наприклад, діти з сімей внутрішньо переміщених осіб мають право на безкоштовне медичне обслуговування та медикаменти на рівні з іншими пільговими категоріями; дітям, які отримали поранення, забезпечується реабілітація за держкошти або за благодійні кошти.

Окремо слід говорити про гарантії безпеки дітей та захист від насильства. Власне, право на особисту безпеку є основоположним для кожної дитини, а під час війни воно набуває буквального сенсу – питання виживання. Забезпечення безпеки дітей у воєнний час включає цілий спектр заходів: від фізичного убезпечення від бойових дій до захисту від викрадень, експлуатації та інших форм насильства, що посилюються під час хаосу війни.

На рівні держави першочерговим кроком стало організоване вивезення дітей із зон активних бойових дій. Коли ситуація на певній території стає критично небезпечною, уряд ухвалює рішення про обов'язкову евакуацію сімей з дітьми. Так, за офіційними даними, станом на осінь 2025 р. з окремих найбільш небезпечних районів Донбасу евакуйовано 92% дітей [27] – решта залишаються переважно через відмову батьків виїжджати, з чим влада також намагається боротися, переконуючи і навіть примусово евакуюючи дітей у супроводі соціальних служб.

Паралельно здійснюються заходи для захисту дітей, які залишаються на місцях. Це облаштування укриттів і бомбосховищ у закладах, де перебувають діти (школи, дитсадки, лікарні). Незважаючи на всі превентивні зусилля, війна, на жаль, супроводжується численними злочинами проти дітей. Українська держава фіксує кожен випадок тяжкого порушення прав дитини – це вбивства і поранення дітей обстрілами, застосування тортур, сексуальне насильство, викрадення дітей та їх депортація, використання дітей у воєнних цілях тощо. Багато з цих діянь мають ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності за міжнародним правом. Найбільш масовим і резонансним є проблема насильницького переміщення українських дітей з окупованих територій. Російська окупаційна влада, порушуючи Женевські конвенції, проводила депортацію неповнолітніх до РФ або їх примусове переміщення в окуповані райони, часто під виглядом «евакуації» чи «відпочинку» дітей. За офіційними українськими даними, станом на лютий 2025 р., незаконно депортовано щонайменше 19 тисяч українських дітей [12], і це лише ті випадки, що вдалося верифікувати; реальна цифра може бути значно більшою. Багатьох з цих дітей окупанти відправляли до так званих «таборів відпочинку», які насправді виявилися місцем ідеологічної обробки та військової підготовки неповнолітніх. Окрім того, російська сторона оголосила про передачу ча-

стини українських сиріт до російських прийомних сімей – відомо, що щонайменше 400 українських дітей-сиріт були незаконно усиновлені в РФ, і ще близько 1000 перебувають у процесі «усиновлення» російськими громадянами [12]. Ці дії не лише порушують права конкретних дітей, але й розглядаються українською стороною як спроба знищити національну ідентичність українських дітей, відірвавши їх від рідної культури та сімейного коріння [12].

Україна разом з міжнародною спільнотою вживає заходів для припинення та покарання таких злочинів. Ще у березні 2023 р. Міжнародний кримінальний суд визнав, що є достатні підстави вважати, що найвище керівництво РФ несе відповідальність за систематичне викрадення дітей з України, що є грубим порушенням ст.49 IV Женевської конвенції і класифікується як воєнний злочин [25].

На національному рівні Україна створила цілу систему для пошуку і повернення викрадених дітей. За дорученням Президента було розроблено державний план Bring Kids Back UA, який об'єднує зусилля всіх органів влади, міжнародних і громадських організацій, а також урядів інших країн задля розшуку, ідентифікації та повернення кожної незаконно переміщеної української дитини [24]. В межах цієї ініціативи діє міжвідомчий штаб з представників Нацполіції, Офісу Омбудсмана, Мінреінтеграції та інших органів, які збирають дані про зниклих дітей, встановлюють їхнє місцеперебування (в тому числі на території РФ) та займаються організацією повернення. Україна співпрацює з іншими державами, що приймають українських біженців, аби відстежувати переміщення дітей. Також створено Міжнародну коаліцію з повернення депортованих українських дітей, до якої увійшли урядові та неурядові організації кількох країн – вона координується зусилля в рамках реалізації української «Формули миру» (п. 4 – «звільнення всіх депортованих і полонених») [7]. Перші результати цієї роботи вже є: станом на початок 2025 року вдалося повернути на батьківщину понад 1200 дітей, незаконно вивезених під час війни [12]. Кожна така операція є складною і часто тривалою, але Україна демонструє, що не залишить своїх юних громадян у біді.

Для дітей, які повертаються з полону чи депортації, організовано комплексну реінтеграційну допомогу. При Мінсоцполітики створено мультидисциплінарні команди психологів, медиків, педагогів та соціальних працівників, які

оцінюють стан дитини, надають їй і її родині необхідну підтримку [12].

Окрім депортацій, фіксуються й інші тяжкі порушення щодо українських дітей з боку окупаційних сил. Є докази, що на тимчасово окупованих територіях дітей піддавали сексуальному насильству та експлуатації – ці випадки розслідуються правоохоронними органами, хоча в умовах окупації збір доказів вкрай ускладнений [19]. Також відомим є факти, коли російські військові використовували українських дітей як «живий щит» під час просування техніки або захоплення населених пунктів [29, р. 3]. Окупаційна влада займалася примусовою мілітаризацією та індоктринацією дітей: в школах на окупованих територіях впроваджено російську програму з військовою підготовкою, неповнолітніх залучали до воєнізованих таборів, де їх навчали поводженню зі зброєю [29, р. 4]. Такі дії порушують не лише міжнародне право, а й базові норми моралі та людяності. Українська влада збирає всі доступні свідчення цих злочинів – допити свідків, фото- та відеоматеріали, перехоплені документи – щоб передати їх правосуддю.

Забезпечення безпеки дітей під час війни має на меті не лише негайний захист, але й невідворотність покарання для кривдників дітей. У цьому аспекті ключовою є співпраця України з міжнародними судами та слідчими механізмами. Окрім згаданих дій МКС, Україна активно працює в рамках мандату ООН «Діти і збройні конфлікти (СААС)». Вперше в історії, держава (Україна) спільно з ООН розробила і виконує Національний план дій з припинення та запобігання грубим порушенням прав дітей під час збройної агресії росії.

Говорячи про права дітей, варто констатувати, що в умовах воєнного стану особливого значення набувають гарантії правосуддя щодо дітей – як захист їхніх прав у судових і адміністративних процедурах, так і притягнення до відповідальності осіб, що ці права порушують. Попри воєнні дії, правова система України продовжує функціонувати, і держава докладає зусиль, щоб війна не призвела до нехтування принципом найкращих інтересів дитини у сфері правосуддя.

По-перше, навіть у складних умовах мають виконуватися норми сімейного та цивільного права щодо участі дітей у рішеннях, які їх стосуються. Українське законодавство (ст.171 сімейного кодексу України) гарантує врахування думки дитини, яка досягла відповідного віку,

при вирішенні питань, що зачіпають її життя (визначення місця проживання, виїзд за кордон, усиновлення тощо) [20]. Однак воєнний стан ускладнив реалізацію цього права. Через масове переміщення населення багато дітей опинилися далеко від місць, де розглядаються їхні сімейні справи (наприклад, суди за місцем проживання батьків). Крім того, виїзд дітей за кордон ускладнив їх особисту участь у судових засіданнях в Україні.

По-друге, органи опіки та піклування продовжують виконувати свою роль у захисті дітей. За ст.19 Сімейного кодексу, представники служби у справах дітей обов'язково беруть участь у розгляді судами спорів щодо прав дітей, надаючи свій висновок про оптимальне вирішення конфлікту в інтересах дитини. Війна ускладнила їх роботу, адже багато службовців евакуйовані або самі стали переселенцями, та й оцінити умови життя дитини за відсутності доступу до окупованих територій неможливо [30].

По-третє, забезпечення права неповнолітніх на правову допомогу. Війна обмежила матеріальні можливості багатьох родин, тож держава розширила систему безоплатної правничої допомоги (БПД). Як згадувалося вище, в 2023 р. прийнято Закон України “Про внесення змін щодо спрощення доступу до БПД”, яким гарантується рівний доступ усіх дітей до безоплатної правничої допомоги для захисту їх прав [12]. Раніше безоплатне представництво надавалося лише окремим категоріям (сиротам, дітям з інвалідністю тощо), а тепер будь-яка дитина, чиї права порушені, може отримати адвоката коштом держави. Також законом розширено перелік випадків, коли діти або їх законні представники мають право на вторинну правничу допомогу – наприклад, якщо дитина постраждала від насильства, торгівлі людьми, незаконного вивезення, їй гарантовано адвокатський супровід в суді [12].

По-четверте, притягнення до відповідальності за злочини проти дітей є принциповим питанням справедливості. Україна тісно співпрацює з міжнародними правосудними органами, про що вже згадувалося (МКС, міжнародні слідчі комісії). Водночас всередині країни працює Офіс Генерального прокурора, який станом на 2025 р. зареєстрував тисячі воєнних злочинів, скоєних проти дітей (гибель, поранення, насильство, вербування тощо). У структурі ОГПУ створено спеціальні підрозділи, які займаються документуванням та розслідуванням таких злочинів. В судах України вже є прецеденти виро-

ків російським військовим за злочини, вчинені проти цивільних, у тому числі дітей (зокрема, за вбивства сімей з дітьми під Києвом навесні 2022-го).

Окремої уваги вимагає питання соціального захисту й опіка над дітьми під час війни. Одним із головних завдань стало забезпечення кожній дитині сімейної форми опіки. Ще до війни Україна мала значну мережу інтернатних закладів: станом на початок 2022 р. у школах-інтернатах, притулках та дитячих будинках перебувало понад 105 тисяч дітей (переважно соціальні сироти при живих батьках), що було другим показником у Європі [30]. Уряд поступово впроваджував політику деінституціалізації, але війна різко змінила ситуацію. У лютому 2022 р. сотні інтернатів опинилися в зоні бойових дій або на окупованих територіях – їх вихованці потребували термінової евакуації. Деякі діти були відправлені за кордон групами (зокрема до Польщі, Німеччини), інших евакуювали в західні області України. Водночас війна спричинила появу нових сиріт – діти, батьки яких загинули на фронті чи під час обстрілів, або зникли безвісти.

Завдяки активній інформаційній кампанії, вже до осені 2022 р. понад 2000 українських сімей заповнили заявки і пройшли необхідне навчання, щоб стати тимчасовими опікунами для дітей, які залишилися без батьківського піклування [30]. Це надзвичайно високий показник солідарності суспільства у важкий час. Слід підкреслити: тимчасове влаштування не дорівнює усиновленню, але воно дозволяє дитині жити в умовах, наближених до сімейних, поки з'ясується її подальша доля (повернення до рідних, пошук постійної прийомної сім'ї, усиновлення тощо).

Вже в 2023 р. Україна відновила і посилила процес усиновлення. Кількість усиновлень сягнула 1268 – найбільше за попередні 5 років [12]. Це визначне досягнення, враховуючи складність перевірок та судових процедур під

час воєнного стану. Протягом 2024 року також спостерігалось зростання темпів усиновлення, особливо українськими родинами, які втратили когось під час війни і вирішили прийняти дитину-сироту в свою сім'ю.

Паралельно розвиваються інші сімейні форми виховання. Зокрема, стрімко поширюється практика патронатних сімей – коли дитину тимчасово бере на виховання спеціально навчена сім'я патронатного вихователя, поки держава працює над поверненням дитини в рідну сім'ю або підшукує їй усиновителів. У 2024 році було створено 187 нових патронатних сімей по всій країні [12].

Окремо слід відзначити категорію дітей, батьки яких загинули на війні. Таких дітей часто називають «діти Героїв». Держава надає їм статус членів сім'ї загиблого захисника, що гарантує ряд пільг: щомісячну соціальну стипендію при навчанні, безоплатне оздоровлення, переважне право на місця у дитсадках, тощо [5]. Багато університетів запровадили для них безкоштовне навчання. Хоча ніщо не компенсує втрати батьків, ці заходи – частина зобов'язань держави перед тими, хто заплатив найвищу ціну.

Висновки. Таким чином, ключовим принципом, який утвердився в Україні в умовах війни, є пріоритет найкращих інтересів дитини навіть у найскладніших обставинах. Воєнний стан диктує свої обмеження, але держава свідомо йде на те, щоб знаходити нестандартні рішення і згинати систему під потреби дитини, а не навпаки. Це проявляється у всьому: школи працюють у бомбосховищах, суди опитують дітей дистанційно, сім'ї відкривають двері для чужих дітей, волонтери ризикують життям, рятуючи малечу з-під вогню. В підсумку, навіть якщо права дитини порушуються агресором, українське суспільство та інституції прагнуть мінімізувати шкоду і швидко відновити порушені права – лікувати, навчати, повертати в сім'ю, забезпечувати нормальні умови життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/>.
2. Декларація про безпеку шкіл. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/deklaratsiya-pro-bezpeku-shkil>.
3. Дитина не сама. URL: <https://dity.msp.gov.ua/>.
4. Дитина, постраждала від війни в Україні: хто і як може отримати цей статус. Безоплатна правнича допомога. URL: <https://e.surl.li/bigivv>.
5. Діти героїв: підтримка майбутнього України. URL: <https://uaripleyleyheroes.org/charity-programs/children-of-heroes>.
6. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://e.surl.li/xtjvya>.

7. Заява Міжнародної коаліції за повернення українських дітей щодо незаконної депортації та примусового переміщення українських дітей РФ. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://e.surl.li/xlxcuz>.
8. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. 16 с. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf.
9. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
10. Корнієнко О.О. (2023). Нормативно-правове регулювання захисту прав дітей в Україні. *Legal Bulletin*. № 7. С. 32–39. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/362>.
11. ООН попереджає про зростання кількості смертей і каліцтв дітей на територіях бойових дій у 2024 році – Лубінець. URL: <https://e.surl.li/bxnrcq>.
12. Право на безпечне дитинство: що робить Україна для захисту дітей під час війни. Міністерство соціальної політики, сім'я та єдності України. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/pravo-na-bezpechne-dytinstvo:-shcho-robyt-ukrayina-dlya-zakhystu-ditey-pid-chas-viyny>.
13. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>.
14. Про внесення зміни до статті 30¹ Закону України “Про охорону дитинства” щодо реалізації права дітей на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4440-20#Text>.
15. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>.
16. Про охорону дитинства: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 30, ст.142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
17. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>.
18. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
19. Сексуальне насильство на окупованих територіях – елемент тероризму і пригнічення спротиву. Як покарати злочинців? URL: <https://e.surl.li/ufdvfa>.
20. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
21. Спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги: набрав чинності закон. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/sproshhennia-dostupu-do-bezoplatnoyi-pravnicoyi-dopomogi-nabrav-chinnosti-zakon>.
22. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.
23. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795.
24. Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>.
25. Christine Y. OHCHR concludes Russia violated Ukraine children's rights amid Ukraine war. URL: <https://e.surl.li/vgowtk>.
26. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-77>.
27. Red Cross delivers child-sized bulletproof vests for evacuations in Sumy region. URL: <https://e.surl.li/eiczqh>.
28. The devastating toll of war on Ukraine's children. URL: <https://e.surl.li/njhead>.
29. Ukraine. MINIMAL ADVANCEMENT – Efforts Made but Continued Law that Delayed Advancement. URL: <https://e.surl.li/askvor>.
30. Voinarovska O. Ukraine: The Protection of Vulnerable Children in the time of War. International Academy of Family Lawyers. 2023. URL: <https://e.surl.li/bwnyts>.

Андрухів О.І. ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена комплексному аналізу правового статусу неповнолітніх в умовах воєнного стану та інституційних механізмів забезпечення їхніх прав. Питання захисту дітей в умовах збройних конфліктів має особливу актуальність для України, адже війна завдає непоправної шкоди як фізичному, так і психологічному здоров'ю неповнолітніх, обмежує їхні можливості реалізовувати гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами права. У роботі розкрито особливості забезпечення права на життя, освіту, охорону здоров'я, належні умови виховання та соціального розвитку дітей в умовах війни, а також проаналізовано законодавчі та інституційні механізми їх захисту.

Особливу увагу приділено імplementації міжнародних стандартів захисту прав дитини, зокрема Конвенції про права дитини, Факультативних протоколів до неї та спеціальних міжнародних декларацій. У статті досліджено функції органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність освітніх і соціальних установ, а також роль міжнародних організацій у захисті неповнолітніх. Важливе місце відведено аналізу

повноважень та ефективності роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інституцій, що опікуються питаннями освіти й соціальної політики, а також координаційних штабів із захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Підкреслюється, що сучасні збройні конфлікти спричиняють суттєве зростання рівня насильства, випадків незаконної депортації, каліцтв та смертей серед дітей, що підтверджується даними міжнародних організацій та правозахисних інституцій. Автор наголошує на потребі системного міжінституційного моніторингу, створення ефективних механізмів реагування на порушення прав дитини, удосконалення законодавства у сфері соціального забезпечення й захисту неповнолітніх, а також розвитку партнерства з міжнародними організаціями.

Наголошено, що лише за умов комплексної взаємодії державних органів, інститутів громадянського суспільства та міжнародних структур можливе ефективне гарантування прав дітей, які є найбільш вразливою соціальною групою в умовах воєнної агресії.

Ключові слова: неповнолітні, воєнний стан, права дитини, Конвенція про права дитини, державні та міжнародні інституції, соціальний захист і освіта, міжінституційний моніторинг.

Andruxhiv O.I. INSTITUTIONAL GUARANTEES OF THE REALIZATION OF MINORS' RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal status of minors under martial law and the institutional mechanisms for ensuring their rights. The issue of child protection in armed conflicts is of particular relevance for Ukraine, since the war causes irreparable damage to both the physical and psychological health of minors, destroys social ties, and restricts the ability to exercise rights guaranteed by the Constitution of Ukraine and international treaties. Children are deprived of basic conditions for development safety, stable access to education, quality medical care, and proper upbringing in a family environment. Such circumstances require the improvement of legal and organizational mechanisms for their protection, which constitutes the main focus of the study.

The article reveals the peculiarities of ensuring the fundamental rights of minors: the right to life, education, health care, social development, and adequate conditions for upbringing during wartime. Ukrainian legislation in the field of child protection is analyzed, along with directions for its harmonization with international standards. Particular attention is given to the implementation of the provisions of the Convention on the Rights of the Child, its Optional Protocols, and a number of international declarations that establish minimum standards for the protection of children in armed conflicts. It is emphasized that international law provides benchmarks for the development of the national legal system and strengthens its legitimacy.

The article examines the functions of state authorities and local self-government bodies, as well as educational and social institutions, in ensuring the legal protection of minors. Special attention is paid to the powers of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, the activities of institutions responsible for education and social policy, and the work of coordination headquarters for the protection of children's rights during martial law. The importance of close cooperation with international organizations such as the UN, UNICEF, the Council of Europe, and the Red Cross, which provide both humanitarian and legal assistance is underlined.

It is stressed that modern armed conflicts lead to an increase in violence against children, unlawful deportations, injuries, and deaths, as confirmed by data from international human rights institutions. In this context, the need for systemic inter-institutional monitoring, the creation of effective mechanisms for responding to violations of children's rights, and the reform of legislation in the field of social protection and guardianship becomes especially urgent. The author argues that only through comprehensive interaction between state authorities, civil society institutions, and international structures it is possible to ensure the effective protection of children's rights, as they remain the most vulnerable social group under conditions of military aggression.

Key words: minors, martial law, children's rights, Convention on the Rights of the Child, state and international institutions, social protection and education, inter-institutional monitoring.

Дата надходження статті: 22.09.2025

Дата прийняття статті: 03.10.2025

Опубліковано: 04.12.2025

